

IVANA KATNIĆ
MARIJA ORLANDIĆ

DEMOGRAFSKA KRETANJA

Ivana KATNIĆ*, Marija ORLANDIĆ**

DEMOGRAFSKA KRETANJA

Uvod

DEMOGRAFIJA je nauka o stanovništvu. Etimologija grčke riječi demografija (*demos* — narod; *graphein* — opisivati) upravo objašnjava njeno osnovno značenje. Pod pojmom demografsko kretanje stanovništva se podrazumjeva ona aktivnost koja je vezana za prirodno i mehaničko kretanje stanovništva. Prirodno kretanje stanovništva odnosi se na sva ona kretanja koja su rezultat rađanja (nataliteta), plodnosti (fertiliteta) i umiranja (mortaliteta), dok mehaničko kretanje stanovništva podrazumjeva migraciju stanovništva, odnosno useljavanje i iseljavanje stanovništva iz jedne zemlje u drugu, ili unutar jedne zemlje, grada i sl. Oba ova elementa, tj. useljavanje i iseljavanje, mogu različito da djeluju na ukupno kretanje stanovništva.

Demografski procesi bitno utiču na strukturu i razvoj društva. Oni nam omogućavaju spoznaju suštinskih mehanizama funkcionisanja stanovništva jer su u vezi sa distribucijom dohotka. Samim tim, determinišu ukupni položaj određenih socijalnih grupa. S druge strane, socijalna politika podrazumijeva državnu intervenciju i preraspodjelu nacionalnog dohotka s ciljem prevladavanja socijalnih rizika, ublažavanja nejednakosti, a posebno siromaštva i socijalne isključenosti. Demografske promjene stoga služe kao „preventivni alarm” socijalnoj politici, koji upozorava na potrebu i vrstu društvene intervencije.

Crnu Goru karakteriše, kao ostale zemlje Balkana, različita gustina naseljenosti, što za implikaciju ima slab razvoj pojedinih područja. Naime, sjeverno područje Crne Gore obuhvata više od polovine teritorije — 52,8%, a ima manje od jedne trećine ukupnog stanovništva Crne Gore, odnosno 29%. Demografsko

---

* Dr Ivana Katnić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju i finansije, Univerzitet Donja Gorica

** Mr Marija Orlandić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju i finansije, Univerzitet Donja Gorica

starenje stanovništva je takođe jedan od problema sa kojim se suočava i Crna Gora. Kao i u ostalim zemljama Evrope, Crnu Goru karakteriše niska stopa fertiliteta, smanjenje stope mortaliteta, produženo očekivano trajanje života, kao i sve češće migracije mlađeg i radno aktivnog stanovništva iz manje razvijenih i ruralnih opština i područja prema većim urbanim centrima. Prosječna starost crnogorskog stanovništva je 1953. godine bila 27 godina, a danas ona iznosi 37 godina.

Dinamika života i sve veći broj obaveza i odgovornosti savremene žene i porodice, ukoliko izuzmemo objektivne okolnosti, sve više utiču na odlaganje procesa reprodukcije i povećanje udjela starijih fertilnih (plodnih) žena u ukupnom broju fertilnih žena u Crnoj Gori. Broj rođene djece po ženi je u Crnoj Gori smanjen sa 4,6 djece 1951. godine, na 3,4 djece po ženi 1961. godine i ispod dvoje djece po ženi od 2000. godine, odnosno 1,8 djece po ženi u 2009, a trend pada je nastavljen i u 2014. godini iznosi 1.65 djece po ženi.¹

Izveštaj Ujedinjenih nacija pokazuje da će Crna Gora izgubiti 8,2% populacije u narednih 35 godina. Ona se, kao i većina susjednih država, suočava sa trendom starenja stanovništva. Kako će ovakav demografski pokazatelj uticati na ekonomsku aktivnost, ali i na ostale aktivnosti i vođenje politika u Crnoj Gori, tek će pokazati vrijeme koje dolazi.

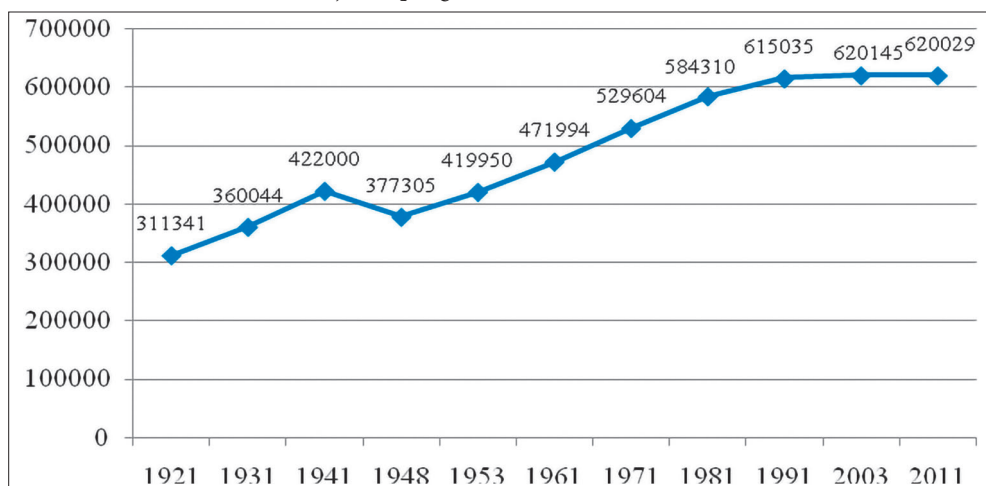
1. Kretanje ukupnog stanovništva (20. i početak 21. vijeka)

Kraj 20. i početak 21. vijeka obilježile su izrazite političke i društveno-ekonomske promjene na području Crne Gore, koje su neposredno, a ponekad i direktno, uticale na demografska kretanja. Uz to, nastavljene su negativne demografske tendencije iz prošlosti, koje su se u posljednjem dvadesetogodišnjem razdoblju intenzivirale. Od najvećega su značenja promjene ukupnog broja stanovnika, prirodne i migracione komponente kretanja stanovništva, ali i promjene u starosnoj strukturi stanovništva. Istraživanja demografskih procesa u Crnoj Gori u posljednja dva vijeka, pokazuju da su demografsku tranziciju ubrzali (tranziciju nataliteta i demografsko starenje) dva svjetska rata i brojno iseljavanje (uglavnom mlađeg) stanovništva početkom 20. vijeka, a još i više brojno iseljništvo 60-ih godina prošlog vijeka.

¹ MONSTAT i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (2014), *Žene i muškarci u Crnoj Gori*, DPC, Podgorica (<http://www.monstat.org/userfiles/file/publikacije/zene%20i%20muskarci%202014/ZENE%20I%20MUSKARCI%20U%20CRNOJ%20GORI%20web.pdf>)

Broj stanovnika Crne Gore 1921. iznosio je 311.341. Deceniju kasnije dolazi do intenzivnog demografskog rasta, što je dovelo do toga da je 1931. godine broj stanovnika bio povećan za 15,6%. Period Drugog svjetskog rata koji je uslijedio donio je veliko smanjenje broja stanovnika i to ne samo u Crnoj Gori već i u svim zemljama zahvaćenim ratnim zbivanjima. Na osnovu procjene o broju stanovnika, 1941. godine je u Crnoj Gori bilo 422.000 stanovnika, da bi se taj broj znatno smanjio 1948. godine, nakon Drugog svjetskog rata, kada je bio na nivou od 377.189. Pedesetih godina prošlog vijeka ne samo u Crnoj Gori, već i u regionu a i šire, dolazi do porasta broja stanovnika.² Period koji je uslijedio je period tzv. bebi-buma. Taj period predstavlja period najvećeg godišnjeg broja živorođene djece, veoma visokih stopa nataliteta i stopa ukupnog fertiliteta. Takođe, zabilježen je i negativni migracioni saldo, ali manjeg obima u odnosu na rast prirodnog priraštaja.

Grafik 1. Kretanje ukupnog stanovništva Crne Gore, 1921–2011.

Izvor: Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine, MONSTAT, 2008. godine; popis stanovništva 2003. i 2011.

Grafik 1 nam pokazuje trend rasta broja ukupnog stanovništva Crne Gore od 1921. pa sve do posljednjeg službenog popisa održanog 2011. godine. Shodno istom, posmatrajući posljednjih dvadeset godina, taj broj se neznatno mijenjao. Popisom 2011. je identifikovan kontingent stanovnika koji su se doselili u Crnu Goru, kao i lica koja su iz razloga školovanja, rada

² Procjena broja stanovnika 1941. godine je V. Žerjavića (1992. godine).

ili drugih bili odsutni iz Crne Gore duže od godinu. Prema posljednjem službenom popisu u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, održanom 1991. godine, broj stanovnika Crne Gore iznosio je 615.035. Iste decenije izbijaju ratovi u nekadašnjim republikama SFRJ i dolazi do izraženih demografskih kretanja. Broj stanovnika Crne Gore popisom 2003. godine iznosio je 620.145, dok je popis sproveden 2011. pokazao približno isti broj, odnosno 620.029.

Ukoliko posmatramo kretanje stanovništva od 1948. pa do 2011. po regionima Crne Gore, mogu se primijetiti razlike.³ Naime, ukupan broj stanovnika u sjevernom regionu se smanjivao od 1981. godine. Ukupno 47,3% stanovništva Crne Gore je 1948. godini živjelo u sjevernom regionu, da bi u 2011. godini učešće stanovništva te regije u ukupnom broju stanovnika bilo smanjeno na 28,7%.

Tabela 1. Kretanje ukupnog stanovništva Crne Gore po regionima, 1948–2011.

Godina	Crna Gora	Primorski region	Središnji region	Sjeverni region
1948.	377305	69809	128872	178624
1953.	419950	76080	145201	198669
1961.	471994	83407	170599	217988
1971.	529604	96851	202708	230045
1981.	584310	115771	239571	228968
1991.	615035	134687	261756	218592
2003.	620145	145847	279419	194879
2011.	620029	148683	293509	177837
Udio u ukupnom stanovništvu (%)				
1948.	100,0	18,5	34,2	47,3
1953.	100,0	18,1	34,6	47,3
1961.	100,0	17,7	36,1	46,2
1971.	100,0	18,3	38,3	43,4
1981.	100,0	19,8	41,0	39,2
1991.	100,0	21,9	42,6	35,5
2003.	100,0	23,5	45,1	31,4
2011.	100,0	24,0	47,3	28,7

Izvor: Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine, MONSTAT, 2008. godine; popis stanovništva 2003. i 2011.

³ Podjela države na tri geografska regiona: sjeverni, središnji i primorski je izvršena *Prostornim planom Crne Gore do 2020. godine, Strategijom regionalnog razvoja 2010–2014. i Zakonom o regionalnom razvoju.*

Tabela nam pokazuje da je broj stanovnika u druga dva regiona — središnjem i primorskom rastao. Na osnovu popisa iz 1948. godine, broj stanovnika u središnjem regionu je iznosio 128.872 ili 34,2% ukupnog broja stanovnika, dok je u 2011. godini stanovništvo središnjeg regiona činilo 47,3% ukupne populacije. Učešće stanovnika primorskog regiona u ukupnom stanovništvu je u posmatranom periodu od 1948. godine raslo, ali po nižoj stopi u odnosu na središnji region (udio stanovnika primorskog regiona je sa 18,5% u 1948. povećan na 24,0% u 2011. godini).

U međupopisnom periodu (2003–2011) takođe je primjetno smanjenje broja stanovnika sjevernog regiona, dok je u središnjem i primorskom zabilježeno povećanje. Pomenute promjene uzrokovane su prirodnim kretanjem stanovništva, kao i izrazitim migracionim tokovima usmjerenim od sjevera ka središnjem i primorskom dijelu zemlje. Pored pomenutih kretanja zabilježene su i promjene u strukturi stanovništva, u prvom redu starosnoj, koja može biti značajan faktor uticaja na dalji razvoj regiona.

1.1. Prirodna i migraciona komponenta kretanja stanovništva

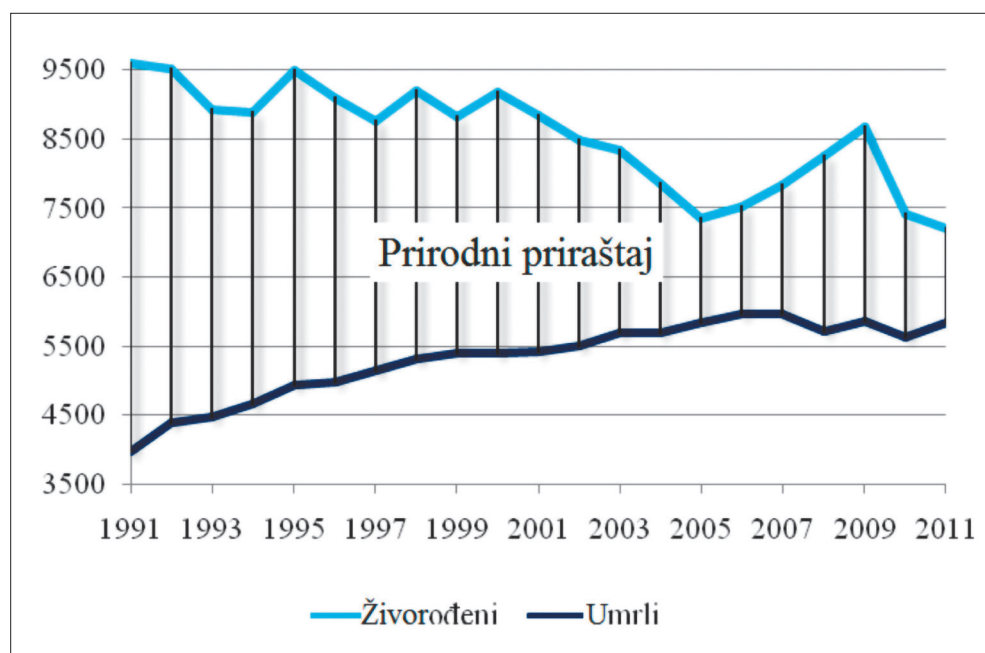
Trend opadanja rađanja nastavljen je i u periodu od 1991. do 2003. godine. Na godišnjem nivou broj živorođene djece je konstantno bio ispod onog koji je ostvaren u 1991. godini (9.609), da bi u periodu od 2003. do 2011. godine bilo nastavljeno dalje snižavanje broja rađanja. Najmanji godišnji broj živorođene djece (7.215) zabilježen je 2011. godine, što u poređenju sa brojem rođenih 1954. predstavlja dvostruko manje. Na broj rađanja utiče promjena broja stanovnika, njihova starosna struktura, kao i nivo fertiliteta, ali i prilike u državi.

Pad fertiliteta u Crnoj Gori nastavljen je od 1991. godine, što predstavlja nastavak procesa dugoročnog pada fertilitet, koji je direktan rezultat niskih reproduktivnih normi koje su već nekoliko decenija prihvaćene od velike većine stanovništva Crne Gore. Međutim, ostvarene su više stope nataliteta stanovništva Crne Gore u odnosu na ono kakvo je moglo da se očekuje s obzirom na društveno-ekonomsku situaciju. Kao što je već pomenuto, ratovi na prostoru bivše Jugoslavije uslovlili su ovakve demografske prilike. Kretanje godišnjeg broja živorođene djece se, i pored određenih godišnjih oscilacija, uglavnom može karakterisati kao stagnantno, što važi i za promjene u nivou fertiliteta. U Crnoj Gori do ubrzanog smanjenja broja živorođenja, kao i pada fertiliteta, dolazi u prvoj polovini prve decenije 21. vijeka. U odnosu na 2000. godinu, broj živorođene djece je u 2011. godini bio niži za 27%.

Takođe, primjetan je i apsolutni rast broja umrlih. Sa grafika 2 možemo vidjeti da se broj umrlih u periodu od 1991. do 2011. godine povećao sa

3.975 na 5847. U 2007. godini je zabilježen najveći broj umrlih u posmatranom periodu (5.979). Uzrok povećanja broja umrlih u najvećoj mjeri može se objasniti intenziviranjem demografskog starenja, ali i nedovoljnim smanjivanjem smrtnosti po starosti, odnosno, kod određenih starosnih grupa i do njenog povećanja. Dakle, starenjem stanovništva dolazi do povećanja udjela starih, čije su specifične stope mortaliteta više od specifičnih stopa za mlađe stanovništvo.

Grafik 2. Kretanje broj rođenih i broja umrlih u Crnoj Gori u period između 1991. i 2011.

Izvor: MONSTAT

Na smanjenje prirodnog priraštaja utiče kako povećanje broja umrlih, tako i smanjenje broja živorođenih. U Crnoj Gori u međupopisnom periodu (1991–2011) prirodni priraštaj se smanjio sa 5.634, koliko je iznosio 1991. godine, na 1.368 u 2011. godini. U 2011. godini prirodni priraštaj je bio i najmanji u posljednjih dvadeset godina. Tabela 2 pokazuje da je niži nivo prirodnog priraštaja zabilježen u 2005. i 2006. godini u odnosu na ostale godine.

Crna Gora se krajem 20. vijeka i prvih godina 21. vijeka odlikuje najvažnijim karakteristikama savremenog modela smrtnosti po starosti i polu, ali uz nivo koji ostavlja još uvijek značajne mogućnosti za dalje približavanje zemljama koje su u evropskim i svjetskim razmjerama dostigle najveće rezultate u snižavanju

Tabela 2. Stope nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja na hiljadu stanovnika u Crnoj Gori za period od 1991. do 2011. godine

Godina	Stopa nataliteta	Stopa mortaliteta	Stopa prirodnog priraštaja
1991.	15,6	6,5	9,1
1992.	15,3	7,1	8,3
1993.	14,2	7,1	7,1
1994.	14,1	7,4	6,7
1995.	15,0	7,8	7,2
1996.	14,2	7,8	6,4
1997.	13,6	8,0	5,6
1998.	14,2	8,2	6,0
1999.	13,6	8,3	5,3
2000.	14,0	8,3	5,8
2001.	13,4	8,3	5,2
2002.	13,8	8,9	4,8
2003.	13,5	9,2	4,3
2004.	12,6	9,2	3,5
2005.	11,8	9,4	2,4
2006.	12,0	9,5	2,5
2007.	12,5	9,5	3,0
2008.	13,1	9,1	4,0
2009.	13,7	9,3	4,4
2010.	12,0	9,1	2,9
2011.	11,6	9,4	2,2

Izvor: MONSTAT

mortaliteta.⁴ Stopa nataliteta u Crnoj Gori je u konstantnom padu od 1991. godine. Tabela 2 prikazuje stope nataliteta i mortaliteta, kao i stopu prirodnog priraštaja. Najveća stopa nataliteta u međupopisnom periodu od 1991. do 2011. Bila je upravo 1991. godine i to 15,6‰, dok je najniža 2011. godine a iznosila je 11,6‰.⁵ Za razliku od stope nataliteta, koja je imala opadajući niz, stopa mortaliteta je u posljednjem popisnom periodu rasla od 6,5‰ 1991. godine do 9,4‰. U 2006. i 2007. godini je ostvarena najveća stopa fertiliteta u posljednjih dvadeset godina. Kao posljedica većeg smanjenja stopa nataliteta u odnosu na povećanje stope mortaliteta, stopa prirodnog priraštaja se smanjivala

⁴ Penev Goran (2009), *Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine*, MONSTAT

⁵ Promil (iz latinskoga, doslovno znači „za (svaku) hiljadu”) — jedan (dio) od hiljadu. Obilježava se znakom ‰. Jedan promil se definiše kao: 1‰ = 10–3 = 0,001 = 0,1%.

u periodu od 1991. godine. Najniža stopa prirodnog priraštaja je ostvarena u 2011. godini 2,2‰, dok je najveća zabilježena 1991. godine (9,1‰). Stopa prirodnog priraštaja je zabilježena u 2011. godini (2,2‰).

Kao vijek velikih migracija Crnogoraca može se okarakterisati 20. vijek. Razlozi koji su doveli do toga bili su različiti. Jedan od uzroka je život u teškim prirodnim uslovima, mala količina plodne zemlje u kraškom području, česte nerodne godine, nepostojanje drugih izvora zarade, imovinsko diferenciranje i u takvim uslovima naglo osiromašenje. Osim prirodnih postojali su i politički razlozi za migraciju stanovništva. Crnogorci su najčešće odlazili na onu stranu odakle se mogla očekivati i izvjesna spoljopolitička pomoć u borbi za rast standarda i međunarodni položaj, to su mahom bile zemlje bivše Jugoslavije. Međutim, posljednju deceniju 20. vijeka kao i početak 21. vijeka karakteriše iseljavanje u zapadnoevropske i neke prekomorske zemlje. Takođe, posljedice rata na području bivše Jugoslavije su i blagi priliv stanovnika sa tih područja u Crnu Goru.

Tabela 3. Komponente kretanja ukupnog stanovništva od 1991. do 2011. godine

Rast broja stanovnika u periodu 1991–2003.	Prirodni priraštaj	Migracioni saldo	Rast broja stanovnika u periodu 2003–2011.	Prirodni priraštaj	Migracioni saldo
26641	50013	-23372	-116	16326	-16442
Na 1000 stanovnika (god. u periodu)					
3,5	6,5	-3,1	0,0	3,5	-3,6

Napomena: Broj stanovnika u 1991. i 2003. godini je računat po definiciji iz 2003. godine, dok je broj stanovnika u 2011. godini računat po definiciji iz te godine. Rast broja stanovnika uključuje period od 01. 04. 1991. do 31. 10. 2003. i period 1. 11. 2003. do 31. 03. 2011. godine. Izvor: MONSTAT, ISSP kalukulacije

Talas migracija u navedenom periodu može se podijeliti u nekoliko faza, odnosno etapa. Prvi veliki talas emigracije iz Crne Gore u 20. vijeku bio je odmah nakon završetka Drugog svjetskog rata. To su bila masovna, organizovana preseljavanja u okviru sprovođenja jugoslovenske agrarne reforme i kolonizacije plodnih područja, prije svega u Vojvodini i Slavoniji. Sa druge strane, u periodu od 1991. godine zabilježene su i imigracije izazvane ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. Generalno, imigracije su bile različitog intenziteta, ali manjeg obima u poređenju sa iseljavanjem, što je sve uticalo na promjenu starosne i polne strukture stanovništva. Početkom 1990-ih, ratovi koji su bili u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i kasnije Kosovu i Metohiji pokrenuli su veoma intenzivna preseljavanja stanovništva na prostorima bivše Jugoslavije. Bilo

je procijenjeno da je preko 5 miliona lica pod prisilom napustilo svoja prebivališta. Mnogi su se kasnije vratili, ali je nekoliko miliona trajno promijenilo mjesto boravka.⁶ S obzirom na vanredne okolnosti u kojima su se odvijala ta preseljavanja, ne postoji njihov potpuni statistički obuhvat, kako od strane nacionalnih agencija, tako i od strane međunarodnih organizacija. Prema popisu izbjeglica iz maja i juna 1996. godine, u Crnoj Gori je bilo ukupno registrovano 28,3 hiljade izbjeglih i ratom ugroženih lica, što je predstavljalo oko 4% ukupnog stanovništva Crne Gore. Na osnovu podataka iz popisa stanovništva iz 2003. godine, u Crnoj Gori je evidentirana 21 hiljada izbjeglica i 14 hiljada lica koja su izbjegla sa Kosova i Metohije, što je predstavljalo 5,5% ukupnog stanovništva Crne Gore.⁷

Migracioni saldo je u periodu između popisa 1991. i 2003. godine bio je negativan i iznosio je 23.372. U periodu između posljednja dva popisa, migracioni saldo je smanjen i iznosio je 16.442. Stopa negativnog migracionog salda je u posljednjem međupopisnom periodu bila na većem nivou u odnosu na onu za period od 1991. do 2003. godine (3,5 na 1.000 stanovnika).

1. 2. Polna i starosna struktura stanovništva

Polna i starosna struktura stanovništva predstavljaju dva osnovna demografska obilježja jedne zemlje. Oba navedena obilježja u Crnoj Gori u drugoj polovini 20. vijeka bila su zavisna od stopa pada fertiliteta, mortaliteta, migracija i naslijeđene starosne strukture. Na starosnu i polnu strukturu, koje su naslijeđene u posljednjoj deceniji 20. vijeka, uticali su svjetski ratovi i visoki rast fertiliteta 50-ih godina i kasniji brzi pad nivoa nataliteta.

1.2.1. Polna struktura stanovništva

Polna struktura stanovništva pokazuje brojčani odnos muškog i ženskog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Sastav stanovništva prema polu neposredno je određen udjelom dječaka i djevojčica u ukupnom broju živorođene djece, polnom strukturom umrlih i strukturom migracionog salda prema polu.⁸ Polna struktura je usko povezana sa starosnom strukturom. Populacije koje su demografski mlađe imaju veće učešće muškog u odnosu na žensko stanovništvo, dok je sa druge strane učešće ženskog stanovništva veće u demografski starijem

⁶ *Ibid.*, str. 38.

⁷ IRL nijesu uključeni u ukupno stanovništvo.

⁸ *Ibid.*, str. 39.

stanovništvu. Razlog tome jeste diferencijalni natalitet, koji je na globalnom nivou na strani muškaraca, odnosno češće se rađaju muška nego ženska djeca. Međutim, razlike u smrtnosti prema polu (zbog dužeg životnog vijeka ženskog stanovništva) dovode do smanjenja razlika u korist ženskog stanovništva. Debalans u broju muškaraca i broju žena pod uticajem diferencijalnog nataliteta i mortaliteta teži uravnoteženju, ali ta prirodna kretanja narušena su drugim faktorima, kao što su migracije, privredna strukutra, ratni gubici i drugo.

Posljednji međupopisni period od 1991. do 2011. godine pokazuje da je odnos muškaraca i žena u Crnoj Gori veoma sličan. Ukupan broj žena je u 1991. godini iznosio 309.104 ili 50,25% ukupne populacije. Prema podacima iz popisa iz 2003. godine, učešće ženskog stanovništva se povećalo na 50,78%. Povećanje broja žena i smanjenje broja muškaraca u 2003. godini je rezultat pada fertiliteta i ubrzanog približavanja nultom prirodnom priraštaju. Takođe, na promjenu polne strukture su uticale i spoljne migracije tokom 90-ih godina. Muškarci su bili mnogo brojniji u emigracijama, dok je usljed ratova na prostoru bivše Jugoslavije bilo prisutno doseljavanje velikog broja izbjeglica, gdje su žene bile brojnije. U periodu od 2003. do 2011. godine broj ženskog stanovništva se smanjio na 313.793, kada je došlo do blagog uravnotežavanja broja muškog i ženskog stanovništva.

Tabela 4. Ukupno stanovništvo prema polu u Crnoj Gori u periodu 1991–2011.

Godina popisa	Ukupno	Muškarci	Žene	Udio u ukupnom stanovništvu (%)		Stopa maskuliniteta (na 1000 žena)
				Muškarci	Žene	
1991.	615.035	305.931	309.104	49,7	50,3	989,7
2003.	620.145	305.225	314.920	49,2	50,8	969,2
2011.	620.029	306.236	313.793	49,4	50,6	975,9

Izvor: MONSTAT

Pokazatelji polne strukture su koeficijenti maskuliniteta i feminiteta, kao i procentni udjeli muškog i ženskog stanovništva u ukupnom. Koeficijent maskuliniteta pokazuje koliko muškaraca dolazi na 1.000 žena, dok koeficijent feminiteta, obratno, pokazuje broj žena u odnosu na 1.000 muškaraca.⁹ Pad maskuliniteta znači porast feminiteta i obrnuto. U zatvorenoj populaciji

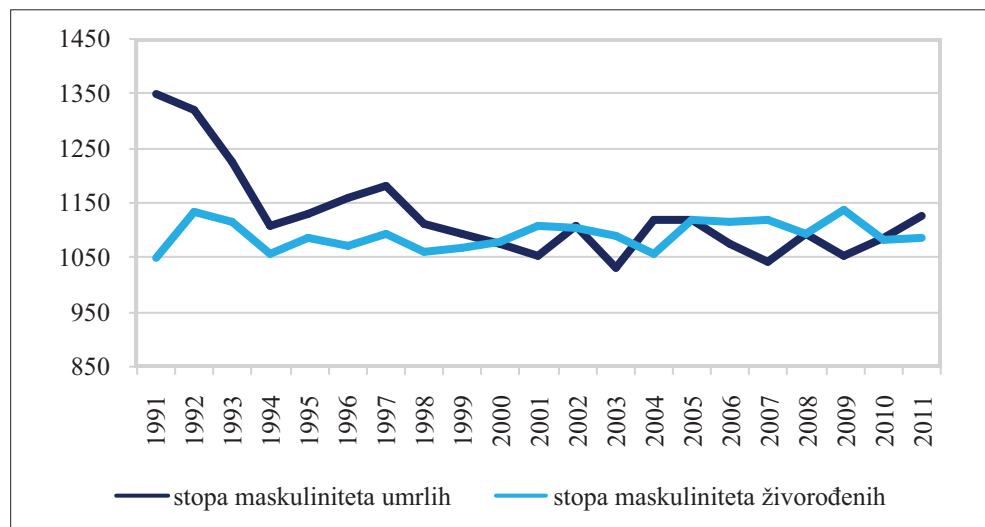
⁹ Koeficijent maskuliniteta izračunava se kao odnos broja muškaraca sa brojem žena pomnožen sa hiljadu ili sto. Suprotno njemu, koeficijent feminiteta izračunava se kao odnos broja žena sa brojem muškaraca.

maskulinitet/feminitet bi zavisio samo od nataliteta i mortaliteta, dok u stvarnosti na te stope utiču i spoljni faktori poput migracija. Obje grupe pokazatelja mogu se računati na nivou ukupnog stanovništva ili prema starosnim grupama.

U Crnoj Gori u periodu od 1991. do 2011. godine stopa maskuliniteta je varirala. Kao što se može vidjeti u tabeli 4, 1991. godine ona je iznosila 989,73, dok se odnos muškog i ženskog stanovništva u 2003. smanjio na 969,21. Posljednju deceniju karakteriše rast stope maskuliniteta, tako da se stopa maskuliniteta povećala na 975,92 u 2011. godini.

Udio muške i ženske djece u ukupnom broju živorođenih je određen biološkim činiocima. Stopa maskuliniteta pri živorođenju u Crnoj Gori 2011. godine je iznosila 1084,7. Ovo je viša vrijednost maskuliniteta na rođenju u odnosu na druge evropske zemlje, gdje je na nivou Evropske unije u 2011. godini stopa maskuliniteta iznosila 1054,1¹⁰. Visok stepen maskuliniteta u Crnoj Gori nam ukazuje na postojanje nekih neprirodnih uzroka, kao što su na primjer neprijavlivanje rođenja ženskog djeteta ili problem selektivnog abortusa. Savremena medicina omogućava rano utvrđivanje pola djeteta, što dovodi do uvećenog broja selektivnih abortusa. Neprijavlivanje ženske djece čest je slučaj u Kini, koja ima restriktivnu demografsku politiku i jedno dijete po

Grafik 3. Stope maskuliniteta pri živorođenju i stope maskuliniteta umrlih u Crnoj Gori u periodu od 1991. do 2011. godine

Izvor: MONSTAT

¹⁰ Demografski indikatori se odnose na EU-27. Izvor: Eurostat.

Tabela 5. Udio muškog i ženskog stanovništva Crne Gore u ukupnom prema starosnim grupama u periodu od 1991. do 2011. godine (%)

	1991		2003		2011	
	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene
0–4	51,6	48,4	51,8	48,2	52,3	47,7
5–9	51,1	48,7	51,6	48,5	52,1	47,9
10–14	51,6	48,4	51,7	48,3	51,7	48,3
15–19	51,0	49,0	51,4	48,6	51,7	48,3
20–24	52,4	47,6	50,6	49,4	51,6	48,4
25–29	52,0	48,0	49,7	50,3	50,9	49,1
30–34	51,5	48,5	49,5	50,5	49,9	50,1
35–39	51,5	48,5	49,9	50,1	49,0	51,0
40–44	49,4	50,6	50,0	50,1	49,7	50,3
45–49	48,1	51,9	50,6	49,5	49,7	50,3
50–54	47,8	52,2	49,3	50,8	50,0	50,0
55–59	48,4	51,6	46,9	53,1	49,8	50,3
60–64	46,9	53,1	45,8	54,2	46,6	53,4
65–69	42,7	57,4	46,1	53,9	44,2	55,8
70–74	39,4	60,6	44,0	56,0	43,4	56,6
75–79	38,1	61,9	40,6	59,4	42,2	57,8
80–84	40,2	59,8	37,8	62,2	40,4	59,6
85–89	40,5	59,5	33,2	66,8	35,4	64,6
90–94	36,2	63,8	33,5	66,5	32,0	68,0
95+	38,7	61,3	33,5	66,5	30,1	69,9
Ukupno	49,7	50,3	49,2	50,8	49,4	50,6

Izvor: MONSTAT

porodici. U posmatranom periodu stopa maskuliniteta pri živorođenju bila je najveća 2009. godine (1135,0), što je znatno više u odnosu na 1991. godinu, kada je broj dječaka na 1.000 djevojčica bio 1048,8.

Polna struktura umrlih je u Crnoj Gori usko povezana sa starosnom strukturom, odnosno sa razlikama u polnoj strukturi pojedinih starosnih grupa, ukoliko se izuzmu vanredne okolnosti kao što su na primjer ratovi. U posmatranom periodu specifične stope mortaliteta prema starosti su kod muškog stanovništva veće nego kod ženskog, što upućuje na to da je stopa maskuliniteta umrlih u velikoj mjeri određena starosnom i polnom strukturom stanovništva. Opšta stopa maskuliniteta je manja ukoliko je broj mladih veći i ista je manja ako je i udio starih veći. Prosječna stopa maskuliniteta umrlih je u periodu od 1991. do 2010. iznosila 1126,26 (na 1.000 umrlih žena). Najveća vrijednost

stope maskuliniteta umrlih je bila u 1991. godini, kada je iznosila 1350,68, dok je najniža vrijednost ovog pokazatelja zabilježena 2003. godine (1030,62).

U Crnoj Gori je 2011. godine stopa maskuliniteta veća od 1.000 u grupama do 30. godine, što ukazuje na veći broj muškaraca u tim starosnim grupama. Nakon 30. godine ta stopa počinje da opada ispod 1.000, ukazujući na veći broj žena.

Stopa maskuliniteta ima uticaj na ekonomsku aktivnost tako što veći broj muškaraca znači veću ekonomsku aktivnost. Razlog za ovo jeste biološka i tradicionalna uloga žena zbog koje je nivo ekonomske aktivnosti žena najčešće nešto ispod nivoa ekonomske aktivnosti muškaraca. Koeficijenti maskuliniteta su u Crnoj Gori opali za najveći dio radnog kontingenta, osim za starosnu grupu 40–60 u periodu između 1991. i 2011, što se može vidjeti u tabeli 5. Takođe se u navedenoj tabeli uočava da stope maskuliniteta rastu za predradni kontingent, što će u skorijoj budućnosti, kada on uđe u radno aktivno doba, doprinijeti smanjenju opterećenja radnog kontingenta. Istovremeno, promjene u savremenom načinu života dovode do sve većeg angažovanja žena u radno aktivnom stanovništvu Crne Gore, što dodatno doprinosi iskorištenosti radnog kontingenta.

Razlike u broju muškaraca i žena se mogu prikazati i preko udjela muškog i ženskog stanovništva u ukupnoj populaciji. Učešće muškog stanovništva je veće u ranijim godinama života, dok se udio žena povećava kod starijeg stanovništva.

1.2.2. Starosna struktura stanovništva

Starosna struktura stanovništva jedna je od najvažnijih struktura stanovništva kako za proces razvoja stanovništva, tako i po svojim društveno-ekonomskim implikacijama. Ona je izvorno biološka struktura jer je (imajući u vidu zatvoreni tip populacije) jednako uslovljena prirodnim kretanjem stanovništva. Pokazuje broj stanovnika u pojedinim starosnim grupama, a samim tim indicira i raznovrsne potrebe, kao na primjer potrebe u broju predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola i fakulteta, obim potrebnih radnih mjesta za nove naraštaje koji pristižu u aktivnu dob života, pokazuje potrebe u obimu i strukturi troškova za zdravstvenu zaštitu i drugo.

Ukoliko se povećava broj djece, zahvaljujući porastu nataliteta u prethodnom periodu, veće su potrebe za strukturama potrošnje kao što su izdaci za prehranu, zdravstvenu zaštitu; dok se u slučaju povećanja udjela starih, povećavaju izdaci za zdravstvenu i socijalnu zaštitu. Starosna struktura stanovništva je prikaz u kojem dolaze do izražaja ranije razvojne tendencije pojedinih komponenti ukupnog kretanja stanovništva, kao i ostali događaji koji su imali odraza

na te tendencije. Osim toga, buduće promjene strukture stanovništva zavise u velikoj mjeri upravo od promjena starosno-polne strukture, koje se mogu predvidjeti sa velikim stepenom vjerovatnoće, jer su one, po pravilu dugoročne, i u značajnoj mjeri utiču na buduće promjene u prirodnom kretanju stanovništva.

Kako bi se došlo do zaključka da je neko stanovništvo zašlo u proces starenja, koristi se niz indikatora, kao što su: udio mladog/starog/radno aktivnog stanovništva, koeficijent starosne zavisnosti, prosječna starost, medijalna starost, indeks starenja, indeks biološkog tipa i drugi. Ovi i drugi indikatori biće predstavljeni i analizirani na nivou Crne Gore, na osnovu popisâ iz 1991, 2003. i 2011. godine.

Na osnovu podataka popisa stanovništva za period od 1991. do 2011. godine, može se uočiti proces laganog starenja ukupne populacije. Promjene u starosnoj strukturi stanovništva Crne Gore su se uglavnom odvijale u smjeru demografskog starenja, koje se ogleda u povećanju udjela starih u ukupnom stanovništvu, odnosno u smanjenju udjela mladih.

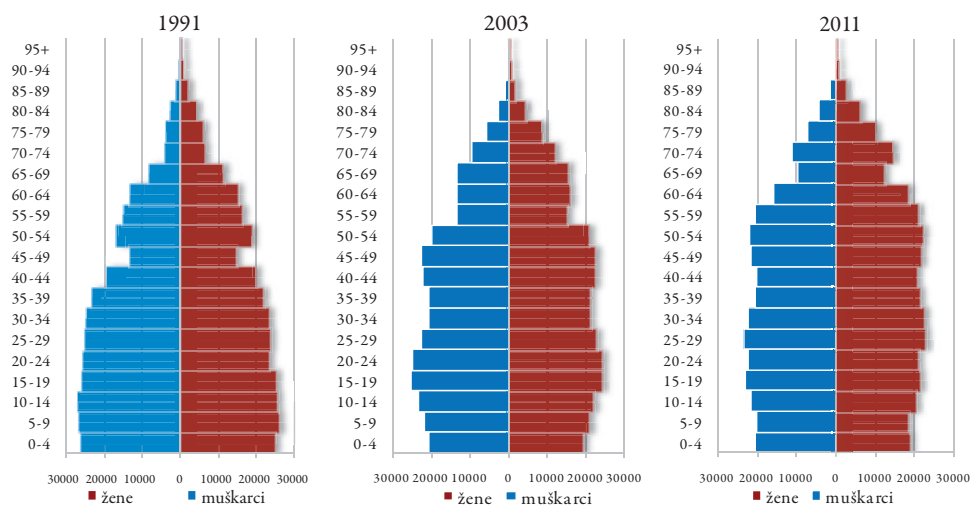
Oblik starosne piramide za 1991. godinu ukazuje da je stanovništvo Crne Gore imalo neke karakteristike stacionarnog tipa starosne strukture, ali sa tendencijom da se transformiše u regresivan tip.¹¹ Maksimalna širina piramide je u starosnoj grupi 5–14 godina, a baza piramide se polako sužava. Na starosnoj piramidi iz 1991. godine se uočava usijek starosne grupe 45–49 zbog pada nataliteta u godinama tokom Drugog svjetskog rata. Takođe, zbog intenzivnijeg biološkog odlaska generacija koje su pretrpjele najveće direktne ili indirektne gubitke zbog svjetskih ratova, dejstvo ranijih poremećaja u dinamici pojedinih komponenti kretanja stanovništva na izmjenu starosne strukture je u 2003. godini manje izraženo. Na starosnoj piramidi 2003. godine je skoro neprimjetan deficit kod generacija rođenih tokom balkanskih i Prvog svjetskog rata, dok je udubljenje zbog deficita generacija rođenih tokom Drugog svjetskog rata pomjereno ka gornjem dijelu piramide.

Krajem 20. i početkom 21. vijeka prisutan je naglašeniji uticaj dugoročno niskog fertiliteta, kao i masovnih migracionih kretanja. Tokom 90-ih godina, povećanje migracionih kretanja, kao i selektivnost migranata prema starosti, izazvali su nove deformacije na starosnoj piramidi stanovništva Crne Gore. Na piramidi za 2003. godinu postaje vrlo očigledno jedno novo udubljenje u

¹¹ Osnovna karakteristika stacionarnog tipa starosne strukture je da su stope nataliteta i mortaliteta izjednačene, što utiče na stvaranje specifične starosne strukture koja se ne odlikuje visokim udjelom mladog stanovništva. Kod regresivnog tipa stope fertiliteta dalje opadaju i formira se starosna struktura koja se odlikuje sve nižim udjelima mladog i mladež sredovječnog stanovništva.

Grafik 4. Starosne piramide stanovništva Crne Gore za 1991, 2003. i 2011. godinu

Izvor: MONSTAT

njenom središnjem dijelu, ali i znatno sužavanje njene baze u odnosu na 1991. godinu. Na osnovu popisnih podataka iz 1991. starosna struktura je ukazivala na početak promjena koje vode ka regresivnom tipu. Smanjenje broja mladog stanovništva je vidljivije na piramidi koja pokazuje starosnu strukturu u 2003. godini, što ukazuje da je starosna struktura umnogome poprimila karakteristike regresivnog tipa. Međutim, i dalje je dominantno prisustvo karakteristika stacionarnog tipa (približno jednak udio mlađeg i starijeg sredovječnog stanovništva). Posmatrajući starosnu piramidu uočava se određena asimetričnost. Razlog tome jesu različiti brojevi muškaraca i žena u određenom dobu, kao posljedica različitih specifičnih stopa nataliteta, mortaliteta i migracija. Ipak, ti brojevi su relativno slični, osim onda kada su neki jaki spoljni činioci uticali na strukturu. U 2011. godini je izraženiji ulazak mladih u srednju i staru kohortu, odnosno srednji dio piramide se postepeno proširuje uz istovremeno sužavanje njene osnove.¹² Rast sredovječnog stanovništva (40–59) ukazuje na znake starenja stanovništva. Na starosnoj piramidi crnogorskog stanovništva 2011. godine može se vidjeti nekoliko udubljenja u piramidi. Najveći usjek vidljiv je kod starosne grupe od 65 godina. S obzirom na to da je u pitanju starosni kontingent,

¹² Pojedine starosne kohorte (npr. kohorta rođenih u godini t , ili kohorta udatih žena u godini t , a starih 15, 16... godina) mogu se posmatrati sa gledišta demografski relevantnih događaja od početnog momenta, koji je obično precizno definisan, pa do starosti ω .

ovo bi mogla biti posljedica specifičnih stopa mortaliteta, ali s obzirom na veličinu usjeka, vjerovatnije je uzrok tome pad nataliteta u periodu 1945–1946, kada je bilo najmanje živorođenih, kao posljedica Drugog svjetskog rata.

Promjene vrijednosti udjela velikih starosnih grupa potvrđuju da je stanovništvo Crne Gore uveliko zahvaćeno demografskim starenjem. Tokom posljednje dvije decenije u strukturi stanovništva Crne Gore zapažaju se karakteristične dugoročne tendencije opadanja udjela mladih i porast udjela starih i sredovječnih u ukupnom stanovništvu. Promjene u starosnoj strukturi su posljedica izražene tranzicije nataliteta na ovom području. Takođe, značajan je i uticaj migracija jer je riječ o emigracionom području.

Tabela 6. Stanovništvo Crne Gore prema velikim starosnim grupama 1991–2012. godine (%)

		Velike starosne grupe			
		0–19	20–39	40–59	60+
1991.	Ukupno	33,9	31,2	22,0	12,9
	Muškarci	34,9	32,6	21,4	11,1
	Žene	32,8	29,9	22,5	14,7
2003.	Ukupno	28,8	28,8	25,6	17,7
	Muškarci	30,1	29,2	25,6	15,8
	Žene	27,4	28,4	25,5	19,6
2011.	Ukupno	26,3	28,2	27,2	18,3
	Muškarci	27,6	28,8	27,4	16,2
	Žene	25,0	27,7	27,0	20,4

Izvor: MONSTAT

Kao što se može vidjeti u tabeli 6, starosna struktura stanovništva prema polu ukazuje na muško stanovništvo demografski mlađe od ženskog. Broj žena je manji u odnosu na broj muškaraca u mlađim starosnim grupama (0–19 i 20–39), dok je broj žena starijih od 60 godina veći u odnosu na broj muškaraca iste dobi i stalno se povećavao u periodu od 1991. do 2011. godine.

Starosna struktura po petogodištima jasnije ukazuje na uočenu tendenciju, što pokazuje tabela 7. Smanjenje učešća stanovništva u starosnim grupama 0–4, 5–9 i 10–14 i povećanje starog stanovništva, posljedica su pada nataliteta u posljednje dvije decenije. U posmatranom dvadesetogodišnjem periodu učešće djece u ukupnom stanovništvu se smanjivalo, dok se na drugoj strani učešće starijih od 65 godina povećavalo.

Tabela 7. Ukupno stanovništvo prema polu u Crnoj Gori u periodu od 1991. do 2011. godine

	1991.			2003.			2011.		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	žene
0–4	50708	26150	24558	39671	20560	19111	38950	20361	18589
5–9	52413	26797	25616	42576	21950	20626	38430	20016	18414
10–14	52337	26986	25351	45214	23393	21821	41371	21389	19982
15–19	50782	25897	24885	49387	25388	23999	44093	22815	21278
20–24	48869	25591	23278	48963	24792	24171	42816	22084	20732
25–29	48595	25263	23332	44988	22356	22632	45793	23299	22494
30–34	47810	24639	23171	41528	20565	20963	44495	22188	22307
35–39	44903	23123	21780	41705	20797	20908	41879	20523	21356
40–44	39175	19354	19821	44175	22064	22111	40496	20136	20360
45–49	27742	13333	14409	44496	22494	22002	43089	21401	21688
50–54	35675	17060	18615	40436	19913	20523	43613	21817	21796
55–59	31218	15107	16111	28071	13171	14900	41223	20509	20714
60–64	27985	13130	14855	29233	13393	15840	34196	15941	18255
65–69	19195	8186	11009	28650	13208	15442	22121	9774	12347
70–74	10608	4177	6431	21240	9351	11889	25141	10909	14232
75–79	9585	3650	5935	14270	5799	8471	17184	7251	9933
80–84	6706	2696	4010	6613	2497	4116	10021	4050	5971
85–89	2993	1212	1781	1966	653	1313	3739	1324	2415
90–94	1159	420	739	1087	364	723	885	283	602
95+	357	138	219	334	112	222	246	74	172
Nepoznato	6220	3022	3198	5542	2405	3137	248	92	156
Ukupno	615035	305931	309104	620145	305225	314920	620029	306236	313793

Izvor: MONSTAT

Stopa nataliteta ima trend opadanja. Smanjivanje stope nataliteta uslovalo je i smanjenje učešća mladog stanovništva u ukupnom stanovništvu. Pri sadašnjim uslovima, u narednom periodu će stope nataliteta biti na nižem nivou zbog toga što će u reproduktivno doba ulaziti starosne kohorte koje proističu iz perioda niskog nataliteta. Takođe, tokom posmatranog perioda u Crnoj Gori su se promjene u nivou fertiliteta uglavnom odvijale u smjeru njegovog opadanja, koje je direktan rezultat niskih reproduktivnih normi, koje su već nekoliko decenija prihvaćene od većine stanovništva Crne Gore.

Kretanje broja živorođenja je pod neposrednim uticajem promjena broja stanovnika, njihove starosne i polne strukture, kao i nivou fertiliteta prema

starosti. Broj živorođenih se u posmatranom dvadesetogodišnjem periodu smanjivao. S druge strane, stopa mortaliteta je porasla u periodu između dva popisa stanovništva. Međutim, veoma je važno sagledati specifične stope smrtnosti, odnosno stope mortaliteta pojedinih starosnih grupa. Stopa smrtnosti odojčadi je jedan od osnovnih pokazatelja mortaliteta stanovništva. Posljednih godina je stopa smrtnosti odojčadi i djece mlađe od 10 godina u Crnoj Gori znatno smanjena.

Kretanja vrijednosti ostalih važnijih pokazatelja demografske starosti potkrepljuju zaključak o intenzivnom starenju stanovništva Crne Gore. Osnovni, grubi pokazatelji starosne strukture su srednje vrijednosti, odnosno prosječna i medijalna starost. Od 1961. do 1991. godine prosječna starost stanovništva Crne Gore je povećana za 4,9 godina (sa 27,5 na 32,4). Prosječna starost stanovništva je u periodu od 1991. godine nastavila sa rastom, tako je prema podacima iz popisa 2003. prosječna godina starosti iznosila 36,0, dok je u 2011. godini iznosila 37,7. U odnosu na prosječnu, intenzivnije povećanje je bilo kod medijalne starosti koja je u 1991. godini iznosila 30,1, dok je u 2011. godini iznosila 36,6 godina. Ovi podaci, *de facto*, ukazuju na starenje stanovništva, ali je to starenje u dosta ranijoj fazi u odnosu na zemlje Evropske unije, gdje je medijalna starost već 2003. godine iznosila 38,9, a do 2011. porasla do čak 41,2.

U odnosu na srednje vrijednosti, adekvatniji pokazatelji promjene starosne strukture stanovništva su indeks starenja i udio starih u ukupnom stanovništvu. Indeks starenja koji pokazuje odnos između broja starih (65 i više godina) i broja mladih (mlađih od 15 godina) znatno je uvećan tokom perioda između dva popisa. U 1991. godini iznosio je 32,55, dok je u 2003. porastao na 58,18, a u 2011. je bio 66,81. Međutim, ograničenje ovog pokazatelja se sastoji u tome što ne uzima u obzir cjelokupni kontingent stanovništva od 20 do 59 godina, a upravo promjene u starosnoj strukturi ove grupe stanovnika mogu u budućnosti djelovati na veličinu starog stanovništva i na promjene u starosnoj strukturi radne snage. Da stanovništvo Crne Gore u posljednje dvije decenije stari, ukazuje i udio starih u ukupnoj populaciji, odnosno učešće broja osoba starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu. U 1991. godini udio starih je iznosio 8,3%, dok je u 2003. godini porastao na 11,96%. U periodu između dva posljednja popisa koeficijent starosti je uvećan na 12,80%. Ovaj udio je značajno veći kod žena u odnosu na muškarce zbog većeg udjela ženskog starog stanovništva, što se objašnjava činjenicom da je životni vijek žena duži nego kod muškaraca.

Analiza opterećenosti radnog kontingenta (15–64) mladim i starim stanovništvom je veoma značajna sa stanovišta analize ekonomskih i socijalnih posljedica do kojih dovode specifična obilježja starosne strukture stanovništva. Koeficijenti zavisnosti pokazuju u kojoj mjeri je radni kontingent kao demografski

Tablea 8. Pokazatelji starosne strukture stanovništva Crne Gore

	1991.	2003.	2011.
Prosječna starost	32,4	36,0	37,7
Medijalna starost	30,1	34,0	36,6
Indeks starenja	32,6	58,2	66,8
Udio starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu	8,3	12,0	12,8

Izvor: MONSTAT, ISSP kalkulacije

okvir iz kog se formira glavnina aktivnog stanovništva stvarno iskorišćen kao radna snaga. U Crnoj Gori je koeficijent ukupne zavisnosti, odnosno, odnos između ukupnog broja mladih (0–14) i starih (65+) i broja stanovnika radno sposobnog uzrasta u periodu od 1991. do 2011. opadao. U 1991. godini je koeficijent iznosio 51,7, što znači da je na 100 stanovnika u radno sposobnom uzrastu dolazilo 51,7 mladih i starih stanovnika. Kao rezultat većeg smanjenja broja mladog u odnosu na broj starog stanovništva, ukupan koeficijent se smanjivao, tako da je u 2003. godini iznosio 48,8, dok je u 2011. bio na nivou od 47,0.

Tabela 9. Koeficijenti zavisnosti stanovništva Crne Gore u periodu od 1991. do 2011. godine

		Koeficijent zavisnosti mladog stanovništva	Koeficijent zavisnosti starog stanovništva	Koeficijent ukupne starosne zavisnosti
1991.	Ukupno	38,6	12,6	51,2
	Muškarci	39,5	10,1	49,6
	Žene	37,7	15,0	52,7
2003.	Ukupno	30,9	18,0	48,8
	Muškarci	32,2	15,6	47,8
	Žene	29,6	20,3	49,9
2011.	Ukupno	28,2	18,8	47,0
	Muškarci	29,3	16,0	45,3
	Žene	27,0	21,7	48,7

Izvor: MONSTAT, ISSP kalkulacije

Koeficijent zavisnosti mladog stanovništva (0–14), odnosno odnosa mladog stanovništva u radno sposobnom stanovništvu (15–64) se u posmatranom periodu smanjivao kao posljedica smanjenja stopa nataliteta i fertiliteta od 1991. godine. Koeficijent zavisnosti mladog stanovništva se smanjio sa 38,6, koliko je iznosio u 1991. godini, na 28,2 u 2011. godini. Sa druge strane, učešće starog stanovništva u ukupnom radno sposobnom stanovništvu je poraslo sa 12,6 iz 1991. na 18,8% u 2011. godini. Kretanje koeficijenata zavisnosti mladog i

starog stanovništva ukazuje na nepovoljnu starosnu strukturu, jer se povećava opterećenje radnog kontingenta stanovništvom starijim od 65 godina. Koeficijent ukupne zavisnosti je u Crnoj Gori 2003. godine bio na evropskom nivou od 48,8. U 2011. povećanje je primjetno u zemljama EU, gdje je u 2011. godini iznosilo 49,6, dok je nasuprot tome starosna zavisnost u Crnoj Gori zabilježila pad (47.0). Razlog tome je značajan rast zavisnosti starih u Evropskoj uniji, kao posljedica ubrzanog demografskog starenja evropskih naroda.

2. Struktura stanovništva prema radnoj aktivnosti

Analiza ekonomske strukture stanovništva se bazira na obuhvatu brojnih faktora koji uslovljavaju i determinišu posmatranu strukturu, a među kojima osim stepena ekonomskog razvoja i strukture proizvodnje bitno mjesto zauzimaju i demografski faktori bez kojih je bilo koje razmatranje ekonomske strukture stanovništva nepotpuno. Da bi se adekvatno prikazala ekonomska struktura stanovništva, potrebno je izvršiti podjelu stanovništva prema različitim ekonomskim obilježjima i takvu podjelu izvršiti na različitim nivoima kako se dobile bitne osobine ekonomske strukture stanovništva.

Najpouzdaniji podaci koji su neophodni za analizu ekonomske strukture stanovništva bilo koje zemlje dobijaju se na osnovu izvršenog popisa stanovništva te zemlje jer ekonomska obilježja neophodna za analizu predstavljaju dio popisnih stavki. Obradom takvih obilježja dobijaju se podaci o ukupnoj aktivnosti stanovništva (prema polu, starosti, regionima), kao i druga bitna svojstva ekonomske strukture, kao što su zaposlenost i zanimanje prema sektorima djelatnosti, polu, starosti, podaci o nezaposlenim aktivnim licima, strukturi neaktivnog stanovništva i sl.

Demografski i ekonomsko-društveni faktori određuju i ukupan broj stanovnika na jednom području i njegovu starosno-polnu strukturu, ali i obim aktivnog stanovništva koje je raspoloživo za proizvodnju dobara i usluga. Ekonomska struktura stanovništva odražava i strukturu privrede, odnosno ona povezuje promjenu proizvodne strukture i promjena strukture stanovništva prema ekonomskim obilježjima. Dakle, polaznu osnovu za proučavanje ekonomske strukture ukupnog stanovništva čini ekonomska struktura aktivnog stanovništva. To logički proizlazi iz činjenice da se ekonomska struktura ukupnog stanovništva formira preko ekonomske strukture aktivnog stanovništva, jer su neaktivne osobe uglavnom zavisne od aktivnih članova njihove porodice.¹³

¹³ Wertheimer-Baletić Alica (1999), *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb, str. 408.

Prema tome, u analizi ekonomske strukture stanovništva Crne Gore primarno mjesto dobiće analiza stanovništva prema obilježju aktivnosti, kako bi se dobio pregled aktivnog stanovništva, odnosno stekao uvid u iskorišćenost radnog kontingenta.

2.1. Ekonomska aktivnost stanovništva Crne Gore

Nepovoljne posljedice depopulacije i starenja stanovništva dolaze do punog izražaja ukoliko posmatramo lokalna i seoska naselja. Zasigurno je da će buduće demografske promjene i njene posljedice predstavljati veliki izazov za populacionu, ekonomsku i socijalnu politiku Crne Gore.

Analiza ekonomske aktivnosti nekog stanovništva je od najvećeg značaja za sagledavanje ukupne ekonomske strukture stanovništva. Sama privredna razvijenost može značajno da utiče na stopu aktivnosti. Međutim, stopa aktivnosti zavisi i od brojnih drugih faktora. Tako, primjera radi, na nekim pretežno poljoprivrednim područjima stope aktivnosti su visoke, pošto je mnogo manji broj omladine koji nastavlja školovanje u odnosu na ostala područja. Aktivnost ženskog stanovništva zavisi od mnogih faktora, koji mogu biti sociološke ili ekonomske prirode. Praksa je pokazala da kod muškog stanovništva postoje veoma male razlike između aktivnosti u razvijenim i nerazvijenim krajevima. Kada je u pitanju aktivnost prema starosti, razlike mogu postojati kako kod mlađih starosnih grupa (na primjer, stope aktivnosti mlađih u nerazvijenim područjima obično su na višem nivou), tako i kod starijih grupa stanovništva.

Takođe, treba napomenuti da visoka opšta stopa aktivnosti stanovništva ne mora da znači i visoki stepen privredne razvijenosti. Prema tome, trebalo bi odvojeno sagledati stanovništvo u radno sposobnoj dobi (radni kontingent stanovništva) i aktivno stanovništvo. Prva grupa je izvedena iz starosne strukture i daje nam informaciju o mogućem, potencijalnom učestvovanju stanovništva u radnoj snazi, a druga grupa, tj. aktivno stanovništvo, formira se iz radnog kontingenta.

Analiza ekonomske aktivnosti stanovništva Crne Gore bazira se na podacima popisa sprovedenih 1991, 2003. i 2011. godine (tabela 10). Ovdje prije svega treba napomenuti da je u međuvremenu došlo do određenih metodoloških izmjena, što donekle utiče na uporedivost podataka. Ipak, poređenje će biti izvršeno u analitičke svrhe.¹⁴ Ovdje se prvenstveno misli na izmjene u definiciji

¹⁴ Ovdje se prvenstveno misli na izmjene u definiciji stalnog stanovništva, što one-mogućava potpuno upoređivanje podataka iz *Popisa stanovništva Crne Gore iz*

stalnog stanovništva, što onemogućava potpuno upoređivanje podataka iz *Popisa stanovništva Crne Gore iz 2011. godine* sa podacima dobijenim u popisima stanovništva Crne Gore 1991. i 2003. godine.

Tabela 10. Radni kontingent stanovništva Crne Gore prema popisima 1991, 2003. i 2011. godine

Starosne grupe	1991.*	2003.	2011.	1991.	2003.	2011.
	Broj stanovnika			Učešće u ukupnom stanovništvu u %		
Ukupno	387572	412982	421693	65,55	66,59	68,01
15–19	49055	49387	44093	8,30	7,96	7,11
20–24	46730	48963	42816	7,90	7,90	6,91
25–29	46038	44988	45793	7,79	7,25	7,39
30–34	45521	41528	44495	7,70	6,70	7,18
35–39	42938	41705	41879	7,26	6,73	6,75
40–44	37335	44175	40496	6,31	7,12	6,53
45–49	26643	44496	43089	4,51	7,18	6,95
50–54	34801	40436	43613	5,89	6,52	7,03
55–59	30783	28071	41223	5,21	4,53	6,65
60–64	27728	29233	34196	4,69	4,71	5,52

Izvor: MONSTAT

* Korišćeni su podaci o stanovništvu u zemlji radi uporedivosti podataka.

Kada je u pitanju stanovništvo u radno sposobnoj dobi, koje obuhvata osobe od 15 do 64 godine, u periodu od 1991. do 2011. godine je zabilježen rast sa 387.572 na 421.695 stanovnika, što predstavlja rast od 8,8%. Međutim, starenje stanovništva uzrokovalo je značajnu promjenu u strukturi radnog kontingenta, imajući u vidu da je broj stanovnika u starosnim grupama iznad 45 godina starosti značajno povećao učešće u cjelokupnom radnom kontingentu u periodu između 1991. i 2011. godine. Tako je, na primjer, stanovništvo u starosnoj grupi 45–49 godina povećalo učešće u radnom kontingentu sa 6,8% u 1991, na 10,2% u 2011. godini. Takođe, značajan rast učešća primjetan je i kod stanovništva u starosnim grupama 50–54, 55–59 i 60–64. Efekat ovih promjena je najuočljiviji na sljedećem grafiku. Iako se broj stanovništva u radno sposobnoj dobi povećao u posljednjih 10 godina, podaci o aktivnom stanovništvu nijesu pokazali rezultate sa istim takvim trendom.

2011. godine sa podacima dobijenim u popisima stanovništva Crne Gore 1991. i 2003. godine.

3. Demografske projekcije stanovništva Crne Gore do 2050. godine

Starenje stanovništva je problem sa kojim se Crna Gora suočila tokom prethodne dvije decenije. Učešće starog stanovništva u ukupnom stanovništvu je značajno poraslo tokom prethodnih godina, tako da je broj stanovnika koji su stariji od 65 godina tokom 1991. godine iznosio 50.603, dok taj broj u 2011.

Tabela 11. Starosna struktura stanovništva Crne Gore do 2050. godine

Pesimistični scenario				
Starosna grupa	2020.	2030.	2040.	2050.
0-14	105927	96317	85423	78768
15-64	435798	438346	440492	420303
65+	97300	120004	134899	159870
Ukupno	639025	654667	660814	658941
<i>Učešće u ukupnom stanovništvu</i>				
0-14	16,58%	14,71%	12,93%	11,96%
15-64	68,20%	66,96%	66,66%	63,78%
65+	15,22%	18,33%	20,41%	24,26%
Bazični scenario				
Starosna grupa	2020.	2030.	2040.	2050.
0-14	117993	125917	127925	130273
15-64	435798	444100	462853	469192
65+	97300	120004	134899	159870
Ukupno	651090	690021	725676	759334
<i>Učešće u ukupnom stanovništvu</i>				
0-14	18,13%	18,25%	17,63%	17,16%
15-64	66,93%	64,36%	63,78%	61,79%
65+	14,94%	17,39%	18,59%	21,05%
Optimistični scenario				
Starosna grupa	2020.	2030.	2040.	2050.
0-14	124319	141574	151358	161286
15-64	435798	447197	474910	495879
65+	97300	120004	134899	159870
Ukupno	657417	708775	761167	817035
<i>Učešće u ukupnom stanovništvu</i>				
0-14	18,91%	19,97%	19,89%	19,74%
15-64	66,29%	63,09%	62,39%	60,69%
65+	14,80%	16,94%	17,72%	19,57%

Izvor: MONSTAT, lična računanja

godini iznosi 85.535 sa prosječnom godišnjom stopom rasta 2,66%. Sa druge strane, učešće mladog stanovništva (do 15 godina starosti) bilježilo je prosječan godišnji pad od 1,53% (sa 155.458 tokom 1991. godine na 116.453 u 2011. godini), što je posljedica niskih stopa fertiliteta tokom posmatranog perioda.

Istraživanje koje je sproveo MONSTAT u saradnji sa Institutom za strateške studije i projekcije prikazuje demografske perspektive kretanja stanovništva do 2050. godine.

Broj osoba starijih od 65 godina će se gotovo udvostručiti do 2050. godine i porašće sa 81.535 u 2011. godini na 159.870 u 2050. godini, što predstavlja prosječan godišnji rast od oko 2.000 osoba u ovoj starosnoj grupi. To znači da će na kraju projekcionog perioda svaki četvrti stanovnik (pesimistični scenario), odnosno svaki peti stanovnik (optimistični scenario) Crne Gore biti stariji od 65 godina, dok je danas to svaki osmi stanovnik. Ukoliko u Crnoj Gori ostane niska stopa fertiliteta koja bilježi opadajući trend, a sa druge strane se poveća očekivano trajanje života, tokom projektovanog perioda broj osoba starijih od 80 godina će se gotovo učtvorostručiti, tako da će 2050. godine svaki četrnaesti stanovnik pripadati toj starosnoj grupi. Sa druge strane, niska stopa fertiliteta će dovesti do veoma intenzivnog smanjenja broja osoba mladih od 15 godina i to sa 116.453 u 2011. godini na 78.768 krajem projekcionog perioda, odnosno sa 18,78% na svega 11,96% učešća u ukupnom stanovništvu. Kao posljedica takvih promjena u starosnoj strukturi stanovništva, indeks starenja će porasti sa 70 na preko 200 tokom 2050. godine. Malo povoljnija situacija je u bazičnom i optimističnom scenariju, ali je jasno da će i uz takve stope fertiliteta doći do daljeg starenja stanovništva, što će nesumnjivo uticati na postojeći penzijski sistem u Crne Gore.¹⁵

Kao opšti zaključak može se navesti da će i u narednih deset godina (do 2020) Crna Gora vrlo vjerovatno ostati područje pozitivnog prirodnog priraštaja, ali sa velikom izvjesnošću da bi kasnije, u pojedinim razdobljima, posebno u drugoj polovini projekcionog perioda (2036–2050), mogla biti prisutna i pojava negativnog prirodnog priraštaja.

Jedno od glavnih pitanja u budućnosti jeste kako će ovi demografski pokazatelji uticati na sve sfere života, kako na političku tako i na socijalnu, tržište rada i mnoge druge.

¹⁵ Golubović V. Mirković M. (2012), „Troškovi koje izaziva starenje stanovništva i uticaj na konkurentnost ekonomija”, *Zbornik radova Stanovništvo i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd.

Literatura

- [1] Breznik Dušan (1991), *Stanovništvo Jugoslavije*, Chronos, Titograd.
- [2] Đurđev Branislav S. (1995), *Posleratno naseljavanje Vojvodine. Metodi i rezultati demogeografske analize naseljavanja Vojvodine u periodu 1945–1981*, Matica srpska, Novi Sad.
- [3] Golubović V. Mirković M. (2012), „Troškovi koje izaziva starenje stanovništva i uticaj na konkurentnost ekonomija”, *Zbornik radova Stanovništvo i razvoj*, Institut društvenih nauka, Beograd.
- [4] Humbolt Vilhelm (1991), *Ideje za pokušaj određivanja granica delotvornosti države*, Dobra vest, Novi Sad.
- [5] MONSTAT i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (2014), *Žene i muškarci u Crnoj Gori*, DPC, Podgorica.
- [6] Penev Goran (2008), *Stanovništvo Srbije i Crne Gore po polu i starosti*, Pregled Srbija i Crna Gora, XLVIII, 3/2004, 3–20.
- [7] Penev Goran (2009), *Demografski trendovi u Crnoj Gori od sredine 20. vijeka i perspektive do 2050. godine*, MONSTAT, Podgorica.
- [8] Swedberg Richard (2008), *Načela ekonomske sociologije*, CID, Podgorica.
- [9] Tolić Oraić Dubravka (2011), *Akademsko pismo*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- [10] Varijan Hal (2003), *Mikroekonomija*, Ekonomski fakultet, Beograd.
- [11] Veber Maks (1976), *Privreda i društvo*, Prosveta, Beograd.
- [12] Vukotić Veselin (1985), *Statistička analiza produktivnosti rada*, Univerzitetska riječ, Titograd.
- [13] Vukotić Veselin (2003), *Makroekonomski računi i modeli*, CID, Podgorica.
- [14] Vukotić Veselin (2006), *Opasne riječi*, CID, Podgorica.
- [15] Vukotić Veselin (2006), *Psihofilozofija biznisa*, CID, Podgorica.
- [16] Wertheimer-Baletić, Alica (1999), *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb.
- [17] Žerjavik Vladimir (1992), *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* Globus, Zagreb (Drugo izdanje).

Sajtovi

- [1] OECD — <http://www.oecd.org/>
- [2] European Commission — <http://ec.europa.eu/>
- [3] EUROSTAT — <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>
- [4] MONSTAT — <http://www.monstat.org>
- [5] UN — <http://www.un.org/millenniumgoals/education.shtml>
- [6] Vlada Crne Gore — <http://www.gov.me>